

Madarak elnevezései az északi számi bibliafordításokban

SZALÓCZY BETTINA

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
sz.bettina96@gmail.com

1. A bibliafordítás nehézségei

A fordítói tevékenység során a fordító(k)nak több problémával kell megküzdeniük. Egyrészt a nyelvek felépítésüket tekintve eltérőek, másrészt a kulturális és társadalmi különbségek is nehezítik a fordító munkáját. A forrás- és a célnyelvet beszélők máshogy látják a világot, ami nyelvi szinten is megjelenik. Ezekben az esetekben a fordító nem feltétlenül tudja pontosan lefordítani, visszaadni az adott szó jelentését, ilyenkor pedig körülírás, kiegészítés szükséges. Fordításbeli problémákat okozhatnak az úgynevezett „reáliák”, melyek lehetnek például egy adott kultúrához kapcsolódó ételek, ruhák, fogalmak megnevezései. Ezek fordítását gyakran magyarázatokkal ellátva, lábjegyzetek segítségével oldják meg a fordítók (Klaudy 1994: 32–33). Az eszkimóknak, a finneknak, a számiknak lényegesen több szavuk van a hóra, az orosz nyelvben a halfajtákkal kapcsolatban találhatunk több kifejezést. A számiban a hó mellett ilyen a rének megnevezésének gazdagsága is (ld. pl. Falk 2013).

A Biblia szövegének fordítása külön kihívást jelent a szakemberek részére. A Bibliára jellemzőek az ismétlődő elemek, valamint a képi sokaság. A fordítóknak dönteniük kell, hogyan oldják meg ezeknek a fordítását, azaz melyik szempontot tartják elsődlegesnek: a pontos, szó szerinti fordítást – ezzel a hírérték csökkenését kockáztatva –, vagy inkább a tartalomra, a szöveg mondanivalójára fókuszálnak, hogy az a célnyelvben a lehető legkönnyebben érthető legyen. Ha a Biblia első fordítói nem törekedtek volna a szó szerinti fordításra, akkor bizonyos kifejezéseknek, képeknek nem lett volna lehetősége beépülni az adott nyelvbe. Az Ószövetségben például ilyenek a *szarv* szóhoz kapcsolódó kifejezések. Az Ószövetségben pásztorkodó emberekkel találkozhatunk, így nem csoda, hogy ehhez kapcsolódó kifejezések jelennek meg, mint például az állatok (kecske, bika stb.) szarva, ez a hatalmat, gaz-

dagságot jelképezte. A magyarban a *letōri a szarvát* 'megalázza elbizakodottságában, gögijében' például ilyen rögzült kifejezés (Ruzsicky 2003: 11–13).

A bibliafordítóknak tehát mindenképpen figyelembe kell venni a célnyelvet beszélők kultúráját, társadalmát, valamint földrajzi helyzetét, hiszen ezek mind hatással vannak a nyelvre, a Biblia szövegeinek megértésére.

2. Az állatnevek fordítási nehézségeiről

Az állatnevek fordításainak nehézségeit elsősorban a földrajzi, éghajlatbeli különbségek, az eltérő fauna adja. A Bibliában megjelenő közel-keleti állatvilághoz képest az északi vidékeken lényegesen más állatok élnek, éppen ezért érdekes lehet annak vizsgálata, hogy milyen fordítási módszereket alkalmaztak, hogyan oldották meg a Számiföldön nem őshonos, vagyis a kevésbé vagy egyáltalán nem ismert állatok megnevezését.

A Bibliában szereplő állatnevek nagy problémája, hogy nincsenek pontosan, állattanilag meghatározva a különböző fajok, ráadásul egyes fajok nevei csak elenyésző számban, egyszer vagy esetleg kétszer jelennek meg a Bibliában. A fordítók emiatt a kezdetektől napjainkig igen komoly akadályokba ütköznek az állatok megnevezéseinek fordítása során (Butbul 2010: 12).

Az állatnevek vizsgálata azért is fontos, mert egyrészt a fentebb említett éghajlati tényezők is befolyásolják, másrészt olyan rendszert alkotnak, ami sokat elárul az adott nép kultúrájáról is (Deysel 2017: 16). Fontos megemlíteni E. J. Reitz és E. S. Wing 2008-as kutatását a zooarcheológiáról. Ebben a népi rendszertan (folk taxonomy) játszik lényeges szerepet, és azt vizsgálják, hogy az emberek hogyan nevezik el az organizmusokat. Azokat az elnevezéseket, amelyeket az emberek használnak, köz- vagy népelnevezésnek hívjuk. Ugyanarra a fajra egy nyelven belül is lehetséges több névadás. Például a latin *cervus elaphus* megfelelője a magyarban *gímszarvas*, angolul *red deer* (ez szó szerinti fordításban vörös szarvast jelent), finnül viszont három megnevezése is létezik: *saksanhirvi* 'német szarvas', *punahirvi* 'vörös szarvas' és *isokauris* 'nagy bak' (Reitz – Wing 2008: 32). Ez utóbbiból is látható, mennyire nem egyszerű feladat az állatnevek fordítása.

Sok ellentmondás tapasztalható az északi számi madármegnevezésekben is, például Mózes harmadik könyvének 1895-ös fordításában a *njukča* 'bütykös hattyú' szót váltották le az új fordításban *bealljeloadgu* 'erdei fülesbagoly' szóra, míg a magyarban ugyanezen helyen a *bölömbika* madár található (lásd lentebb az 5. szócikket).

3. Vizsgálati célok és módszerek

Kutatásomban az északi számi nyelvű bibliafordításokban megjelenő, az állatneveken belül is egy jól elkülöníthető szemantikai csoportot, a madarak megnevezéseit vizsgálom. Tanulmányomban két fordítást vetek össze. Az egyik az 1895-ben megjelent teljes bibliafordítás (*Bibal daihe Bassi čala, mi sistes doalla boares ja áđđa testamenta kanonalaš girjid* [A Biblia avagy a Szentírás, mely az Ó- és Újszövetség kanonikus könyveit foglalja magában]). Ennek elkészítésében Jens Andreas Friis és Just Knud Qvigstad norvég nyelvészek, a számi származású Lars Jacobsen Hætta, Salomon Nilsen, valamint Johannes Nilsson Skaar norvég püspök vett részt. A másik fordítás a 2019-ben kiadott új, teljes Biblia, amely a norvég, svéd és finn bibliatársaságok közös munkájának eredményeként jelent meg.¹

Írásomban azt próbálom meg feltérképezni, hogy az új fordítás a madár-megnevezései mennyiben térnek el a bő száz évvel korábitól, s az eltéréseknek mi lehet a motivációja, megfigyelhetők-e jellegzetes fordítási tendenciák (elsősorban a jövevényszavak kerülése). Az adatok mellé a könnyebb érthetőség és visszakereshetőség érdekében a 2014-es revideált protestáns magyar fordítást (*Magyar Bibliatársulat Újfordítású Bibliája*) is hozzárendeltem. Sok esetben jelentős eltérés tapasztalható a párhuzamos szöveghelyeken, ilyen esetekben szó szerinti fordítást adunk.

4. Madarak megnevezései az északi számi bibliafordításokban

Az alábbiakban az általam vizsgált északi számi bibliafordításokból gyűjtött 35 madár megnevezését mutatom be, a változási irányoknak megfelelően csoportosítva. Az egyes csoportokban szereplő szavak betűrendben szerepelnek. Amennyiben változás figyelhető meg a két fordításban az adott helyen szereplő madár megnevezésében, úgy mindkét adat szerepel címszóként, időrendi sorrendben (1895: *gribba* 'Vulturis; keselyű' ~ 2019: *čiekčá* 'Pandion haliaetus; halászsas'). A vizsgálatba bevont adatok minden esetben az új helyesírás szerint szerepelnek.

A madárnevek elemzése, az állatok azonosítása során nagy haszonnal forogtam az 1997-ben megjelent *Lottit luonddus* [Madarak a természetben] című kötetet.

¹ Részletesen ld. Kelemen 2019.

4.1. A két fordításban ugyanazok a madárnevek fordulnak elő

1) *bealdo|vuonccis* 'Crex crex; haris' (1Sám. 26:20)

É. számi 1895 *Dastgo Israel gonagas læ olgus vuolggam occam varas lavka, nuftgo bælddovuoncces bivddujuvvu vari alde.*

É. számi 2019 *Vaikko Israela gonagas lea vuolgán bivdit mulágán lahppá, nugo bældovuoncát bivdojuvvojit váris.*

Magyar *Mert hadba vonult Izráel királya, hogy megkeressen egy árva bolhát; mint fogoly madarat, üldöz a hegyeken.*

Összetett szó, a *bealdu* 'mező' és *vuonccis* 'tyúk, baromfi' szavakból épül föl. A *bealdu* 'mező' szó a finnből került be a számiba. Ez a szó a germán *felþo-* (vagy pregermán *pelto-*) 'terület, mező' szóból ered (SSA 2: 334). Az utótag skandináv jövevényszó (< no., ósv. *høns* 'tyúkok', Qvigstad 1893: 351). A madárnév részleges tükörfordítás skandináv vagy finn minta alapján: no. *rapphøner* (< *rapp* 'gyors' + *høner* 'tyúk') 'Perdix, fogoly', sv. *klipphöna* (< *klippa* 'szikla, szirt' + *höna* 'tyúk') 'Alectoris barbara, barnanyakú szirtifogoly'; fi. *peltopyy* 'Perdix perdix, fogoly' (< *pelto* 'szántó föld, mező' + *pyy* 'Tetrastes bonasia, császármadár').

2) *cizáš* 'Calcarius lapponicus; lappföldi sármány' (Zsoltár. 84:04)

É. számi 1895 *Alma cica læ gavnám aldseis vieso, ja besku bæse, gosa dat læ čivgaides bigjam...*

É. számi 2019 *Leahan cizášge gávdnan saji ja beskoš beasi čivggaidasas...*

magyar *Még a veréb is talál házat, és a fecske is fészket, ahova fiókáit helyezi...*

A szó eredetére három magyarázat merült fel: a) az UEW szerint uráli eredetű, vö. osztj. *čenc̣ ~ šeš* 'kis (énekes)madár' < PU **čičä ~ činčä* (UEW 55, Bogár 2009: 64); b) Qvigstad szerint (1893: 335) skandináv jövevényszó, a no. *tit* 'kismadár' szó átvétele; c) az SSA szerint (3: 288) valószínűleg hangutánzó szó, a *tiitinen*, *tiainen* 'cinege, kicsi madár' szóval vetik egybe. A legkevésbé valószínű a jövevényként való eredeztetés, mivel a szó minden számi nyelvben megtalálható (szmD *ts'ujtseke*, szmU *tsyysak*, szmP *tsitsuhk*, szmL *tsihtsē*, szml *cizzááž*, szmKo *ceežzaž*, szmKi *цѣза [ciza]*), és egy proto-számi **cicē-* 'cinege, kismadár' formára vezethető vissza (Lehtiranta 1989: 18–19).

3) *duvvá* 'Columba livia; házigalamb' (1Móz. 08:08)É. számi 1895 *Ja son luiti **duva** olgus luttēs oaidnem diti...*É. számi 2019 *Dasto Noa luittii **duvvá** girdit vai beassá oaidnit...*magyar *Kiengedett egy galambot is, hogy lássa...*Skandináv jövevényszó, vö. sv. *duva*, no. *duva* 'galamb' (Qvigstad 1893: 141).**4) *fállli*** 'Falco; sólyom' (Jób 28:07)É. számi 1895 *...balges, maid i oktage gazzalodde dovda, ige mikkege **falle** čalmid læk oaidnam.*É. számi 2019 *Gazzaloddi ii dovdda bálgá dohko, **fállli** čalbmi ii dan oainne.*magyar *Ösvényét nem ismeri a ragadozó madár, a sólyom szeme sem pillantja meg.*Skandináv jövevényszó, vö. sv. *falk*, no. *falker* 'sólyom' (Qvigstad 1893: 144).**5) *gáranas*** 'Corvus corax; holló' (Ézs. 34:11)É. számi 1895 *Ja pelikan ja sagge-spídne galggaba dam oabmenæsga adnet, ja skuolfek ja **garanasak** galggeek dast assat...*É. számi 2019 *Pelikánat ja hoáššaháigirat oamastit dan, skuolffit ja **gáranasat** ássēt doppe...*magyar *Pelikán és bölömbika veszi majd birtokba, fülesbagoly és holló tanyázik benne...*Az SSA szerint lehetséges, hogy eredetileg hangutánzó szóra vezethető vissza (vö. fi. *kaarne*, é. *kaaren*, mdE *křenč*, cser. *kurnôž*, vtj. *kjrnjž*, zrj. *kjrnjš* 'holló') (UEW 228, SSA 1: 266, Bogár 2009: 86). Lehtiranta szerint a finnből került át a számiba (Lehtiranta 1989: 364).**6) *háigir*** 'Ardea cinerea; szürke gém' (3Móz. 11:19)É. számi 1895 *...ja stoarkka ja **haikara** su šlajaidesguim ja varrevuonces ja girdde-sapan.*É. számi 2019 *...gáhttoháigir ja eará **háigirat**, vuoktaloddi ja náhkkesoadjá.*magyar *...a gólya és a gémfélék, a búbos banka és a denevér.*Finn jövevényszó, vö. *haikara* 'gém'. Ez germán eredetű: **haigran-*, ósv. *hægher*, óno. *hegri*, vö. mai sv. *häger*, no. *hegre* 'gém' (SSA 1: 128).

7) pelikána 'Pelecanus occidentalis; (tengeri)pelikán' (3Móz. 11:18)É. számi 1895 ...*ja njukēa ja pelikan ja gribba...*É. számi 2019 ...*bealljeloadgu, pelikána ja čiekčá...*magyar ...*hattyú/fülesbagoly, pelikán és keselyű/halászsas...*

Vándorszó. A görögből került át a latinba (gör. *pelekán*, lat. *pelicanus* 'pelikán'), majd a latinból sok más nyelvbe, többek között a norvégba, vö. *pelikan* 'ua'. A számik valószínűleg tőlük vették át (SSA 2: 332).

8) poloddi 'Pavo cristatus; (indiai)páva' (1Kir. 10:22)É. számi 1895 ...*ja bukte golle ja silba, elefanta-banid ja abegatoid ja poloddiid.*É. számi 2019 ...*bukte golli ja silbba, elefántabáni, ábegáhtuid ja polottiid.*magyar ...*és aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, majmokat meg pávákat hoztak.*

Részleges fordítás a norvégból: vö. no. *pål|fugl* 'páva' (~ óang. *pea|fowl* > ang. *peacock*). A szó második tagja a számi *loddi* 'madár' szó (Kahn – Valijärvi 2019: 10).

9) skárfa 'Phalacrocorax carbo; kárókatona' (5Móz. 14:17)É. számi 1895 ...*ja pelikan ja gribba ja skarffa...*É. számi 2019 ...*pelikána, čiekčá ja skárfa...*magyar ...*a pelikánt, a döggesyűt/halászsast és a kárókatonát...*

Skandináv jövevénytyszó, vö. no. *skarv*, sv. (*stor*)*skarv* 'kárókatona' (Qvigstad 1893: 292).

10) skávli 'Larus argentatus; ezüstsirály' (3Móz. 11:16)É. számi 1895 ...*ja struzza-lodde ja skuolffe ja skavlle ja hapig su šlajaidesguim...*É. számi 2019 ...*struhcca, skuolfi, skávli ja buot fállit...*magyar ...*a strucc, a bagoly, a sirály és a karvalyfélék...*

Skandináv jövevénytyszó, vö. **skāklē* 'sirály' < proto-skandináv **skagl-*, **skaglingaz* > óno. *skeglingr* > izl. *skeggla* 'Larus larus, viharsirály' (Aikio 2012: 110; Qvigstad 1893: 293).

11) skuolfi 'Nyctea scandiaca; hóbagoly' (3Móz. 11:16)É. számi 1895 ...*ja struzza-lodde ja skuolffe ja skavlle ja hapig su šlajaidesguim...*É. számi 2019 ...*struhcca, skuolfi, skávli ja buot fállit...*magyar ...*a strucc, a bagoly, a sirály és a karvalyfélék...*

A madár megnevezése ismeretlen eredetű (Bogár 2009: 157), ám Ante Aikio tanulmányában (2012: 87) felhívja a figyelmet arra, hogy a proto-skandináv kölcsönszavak a nyugat-számi nyelvekben bizonyos fonológiai jellemzőket mutatnak. Különösen figyelemre méltó a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok és az /f/ fonéma jelenléte, amelyek eredetileg idegenek voltak a számban, így felételezhető, hogy a *skuolfi* is proto-skandináv jövevényszó lehet.

12) *turtel|duvvá* 'Streptopelia turtur; (vad)gerle, gerlice' (3Móz. 05:11)

É. számi 1895 *Mutto jos sust i læk varre rabedet guokte turtelduva...*

É. számi 2019 *Jos son ii suite háhkat guokte turtelduvvá...*

magyar *Ha nem telik neki két gerlére vagy galambra sem...*

Összetett szó: *turtel* + *duvvá* 'galamb'. Utótagja skandináv jövevényszó, vö. sv. *dufva*, no. *duva* 'galamb' (ld. a 3. szócikket). Az előtagja a madár hangjára utaló onomatopoetikus szó, valószínűleg a skandináv nyelvekből került át a számiba, vö. no. *turtel|due*, sv. *turtur|duva* 'vadgerle' (de a finnben is hasonló alakú: *turturi|kyyhky* 'vadgerle') (Sammallahti 1989: 452b).

13) *váktil|loddi* 'Coturnix coturnix; fűrj' (2Móz. 16:13)

É. számi 1895 *Ja de daptuvvai ækkest, de botte vagnet-loddek ja gokseiljo...*

É. számi 2019 *Eahkedis siidii bohte nu ollu váktillottit ahte dat gokče dan ollásit...*

magyar *Így történt, hogy még azon az estén fűrjek szálltak oda, és ellepték a tábort...*

Összetett szó: az előtagja norvég jövevényszó (*vaktil* 'fűrj'), utótagja a számi *loddi* 'madár' szó.

4.2. A két fordítás madárnevei szerkezetükben térnek el egymástól

14) 1895: *struhcca-loddi* ~ 2019: *struhcca* 'Struthio camelus; strucc' (3Móz. 11:16)

É. számi 1895 *...ja struzza-lodde ja skuolffe ja skavlle ja hapig su slajaidesguim...*

É. számi 2019 *...struhcca, skuolfi, skávli ja buot fállit...*

magyar *...a strucc, a bagoly, a sirály és a karvalyfélék...*

Vándorszó. Nem lehet megállapítani melyik nyelvből került át a számiba (fi. *strutsi*, no. *struts*, sv. *struts*) (Bogár 2009: 161). A korábbi fordításban a 'strucc' előtag mellett a *lodde* (mai *loddi* 'madár') utótag áll.

15) 1895: *eanamgoaskin* ~ 2019: *goaskin* 'Aquila chrysaetos; (szirti)sas'
(3Móz. 11:13)

É. számi 1895 ...*ænamgoaskem ja mærragoaskem ja čiekča*.

É. számi 2019 ... *goaskin, čuonjáráhtogoaskin, skávžáráhtogoaskin*.

magyar ...*a sas, a réti sas/fakó keselyű és a halászsas/szakállas keselyű*.

A korábbi fordításban használt összetétel, az *eanamgoaskin* (régii helyesírás szerint *ænamgoaskem*) előtagja, az *eana* jelentése 'föld, talaj'. Hasonló szerkezetű a finn *maa|kotka* 'szirti sas' is (< *maa* 'föld' + *kotka* 'sas'). A *goaskin* finn-permi eredetű szó, vö. fi. *kotka*, é. *kotkas* 'sas' (< valószínűleg FP **koč-ka*, Bogár 2009: 94).

16) 1895: *mearra|goaskin* 'Haliaeetus albicilla; rétisas' ~ 2019:
čuonjá||ráhto|goaskin 'Gyps fulvus; fakó keselyű' (3Móz. 11:13)

É. számi 1895 ...*mutto dak læk fastevuotta: ænamgoaskem ja mærragoaskem ja čiekča*.

É. számi 2019 ... *fasttášit ehpetge oaččo daid borrat: goaskin, čuonjáráhtogoaskin, skávžáráhtogoaskin*.

magyar ...*és meg ne egyétek, mert utálatosak: a sas, a réti sas/fakó keselyű, a halászsas/szakállas keselyű*.

A *mearra|goaskin* összetett szó: *mearra* 'tenger' + *goaskin* 'sas'. Tükörfordítás a finn *merikotka* (< *meri* 'tenger' + *kotka* 'sas') vagy a no. *havørn* (< *hav* 'tenger' + *ørn* 'sas') vagy a sv. *havsörn* (< *havs* 'tenger' + *örn* 'sas') mintájára. A *čuonjá||ráhto|goaskin* többszörösen összetett szó: *čuonjá* 'lúd' + *ráhtu* 'dög' + *goaskin* '(szirti)sas', vö. *ráhto|goaskin* 'dögkeselyű' (Sammallahti 1989: 356b). Valószínűleg tükörfordítás finn mintára: *hanhi||korppi|kotka* 'fakó keselyű' < *hanhi* 'lúd' + *korppi|kotka* 'keselyű'.

4.3. A két fordításban eltérő lexéma szerepel

4.3.1. Egyszerű szó ~ egyszerű szó

17) 1895: *gribba* 'Vulturis; keselyű' ~ 2019: *čiekčá* 'Pandion haliaetus; halászsas' (3Móz. 11:18)

É. számi 1895 ...*ja njukča ja pelikan ja gribba*.

É. számi 2019 ...*bealljeloadgu, pelikána ja čiekčá*.

magyar ...*a hattyú/fülesbagoly, a pelikán és a keselyű/halászsas*.

A *gribba* skandináv jövevényszó, vö. no. *gribb* 'keselyű'. A *čiekčá* hangutánzó szó, finnugor eredetű: vö. fi. *sääksi* ~ *sääski*, észt *sääsk*, osztj. *süγas*

’Fischadler’, ?zrj. *tšiktši* ’Möwe, Larus’, vog. *siws* ’ein Vogel’ (UEW 469; SSA 3: 244; Bogár 2009: 71).

18) 1895: *hapig* ’Falco; sólyom’ ~ *fälli* ’Falco; sólyom’ (3Móz. 11:16)

É. számi 1895 ...*ja stru33a-lodde ja skuolffe ja skavlle ja hapig su šlajaidesguim...*

É. számi 2019 ...*struhcca, skuolfi, skávli ja buot fállit...*

magyar ...*a strucc, a bagoly, a sirály és a sólyomfélék...*

A *hapig* skandináv jövevényszó, vö. germ. *habuka-z* ’sólyom’ (SSA 1: 147). (A *fälli* szót ld. a 4. szócikkben).

19) 1895: *beškkoš* ’Delichon urbica; (molnár)fecske’ ~ 2019: *spálfu* ’Delichon urbica; (molnár)fecske’ (Jer. 08:07)

É. számi 1895 *Vela stoarkka gealme vuolde dovdda sumærre-aigides, ja turtelduvva ja besku ja guorgga vuttivalddek aige, goas si galggek boattet...*

É. számi 2019 *Velá almmi háigirge dovdá mearreáiggis, turtelduvvá ja spálfu máhttet boahitit go lea áigi...*

magyar *Még a gólya is, az égen, tudja költözése idejét, a gerlice, a fecske és a daru is vigyáz, mikor kell megjönnie...*

A *beškkoš* (régii helyesírás szerint *beskuš*) a finnől került át, vö. *pääskynen* ’fecske’ (SSA 2: 464). A *spálfu* skandináv jövevényszó, vö. no. *svala* ’fecske’, sv. *hus|svala* ’molnár-fecske’ (Qvigstad 1893: 312).

20) 1895: *fälli* ’Falco; sólyom’ ~ 2019: *hávka* ’Accipiter gentilis; héja’ (3Móz. 11:14)

É. számi 1895 ...*ja glentta-lodde ja falle su šlajaidesguim...*

É. számi 2019 ...*suorrehávka ja eará hávkkat...*

magyar ...*villásfarkú sólyom és más sólymok...*

A *fälli* szót ld. a 4. szócikkben. A *hávka* finn jövevényszó, vö. *haukka* ’sólyom, karvaly, ölyv’ < germ. *habuka-z*, vö. óno. *haukr* (SSA 1: 147; Qvigstad 1893: 186).

4.3.2. Egyszerű szó ~ összetett szó

21) 1895: *čiekčá* ’Pandion haliaetus; halászsas’ ~ 2019:

skávžá||ráhto|goaskin ’Gypaetus barbatus; szakállas saskeselyű’ (3Móz. 11:13)

- É. számi 1895 ...*mutto dak læk fastevuotta: ænamgoaskem ja mærragoaskem ja čiekča.*
- É. számi 2019 ...*fasttášit ehpetge oaččo daid borrat: goaskin, čuonjáráhtogoaskin, skávžáráhtogoaskin.*
- magyar ...*és meg ne egyétek, mert utálatosak: a sas, a réti sas/fakó keselyű, a halászsas/szakállas keselyű.*

A *čiekčá* formát (régii helyesírás szerint *čiekča*) ld. a 17. szócikkben. A *skávžá||ráhto|goaskin* finn fordítást (*parta* 'szakáll' + *korppi|kotka* 'keselyű') követő alak: vö. *skávžá* 'bajusz, szakáll' + *ráhtu* 'dög' + *goaskin* '(szirti)sas'. A skandináv bibliafordítások párhuzamos szöveghelyén az 'Aegyptius monachus, barátkeselyű' jelentésű no. *svartgribb*, sv. *grågarn* formák állnak.

22) 1895: *njukča* 'Cygnus cygnus; énekes hattyú' ~ 2019: *beallje|loadgu* 'Asio otus; erdei fülesbagoly' (3Móz. 11:18)

- É. számi 1895 ...*ja njukča ja pelikan ja gribba...*
- É. számi 2019 ...*bealljeloadgu, pelikána ja čiekčá...*
- magyar ...*a hattyú/fülesbagoly, a pelikán és a keselyű/halászsas.*

A *njukča* finn-permi vagy talán finnugor eredetű szó, vö. fi. *joutsen*, észt *jõudsin*, mdE. *lokšij*, cser. *jüksə*, vtj. *juś*, zrj. *juś*, ?vog. **josch-woi* 'hattyú' (UEW 101, SSA 1: 240, Bogár 2009: 133). Friisnél (1887: 491) e szó latin jelentése 'Cygnus olor; bütykös hattyú', Sammallahdinál (1989: 319b) 'Cygnus cygnus; laulujoutsen; énekes hattyú'. A *beallje|loadgu* összetett szó: *beallji* 'fül' + *loadgu* 'Asio flammeus; réti fülesbagoly; suopöllö' (Sammallahti 1989: 264b). Lehetséges, hogy részleges tükörfordítás, vö. fi. *sarvi|pöllö*, sv. *horn|uggla*, no. *horn|ugle* 'szarv + bagoly' (Bogár 2009: 54). A *beallji* 'fül' a finnugor eredetű **peljä* szóra vezethető vissza (vö. mdE *pile*, cser. *pələš*, vtj. *peł*, zrj. *peł*, osztj. *pěl*, vog. *pil*, magy. *fül* (UEW: 370; SSA 2: 348).

23) 1895: *stoarkka* 'Ciconia ciconia; fehér gólya' ~ 2019: *gáhtto|háigir* 'Ciconia ciconia; fehér gólya' (3Móz. 11:19)

- É. számi 1895 ...*ja stoarkka ja haikara su šlajaidesguim ja varrevuonces ja girdde-sapan.*
- É. számi 2019 ...*gáhttoháigir ja eará háigirat, vuoktaloddi ja náhkkesoadjá.*
- magyar ...*a gólya és a gémfélék, a búbos banka és a denevér.*

A *stoarkka* skandináv átvétel, vö. no. *stork* 'gólya'. A *gáhtto|háigir* összetett szó: *gáhttu* 'tető' + *háigir* 'szürke gém'. Lehetséges, hogy finn mintát követő tükörfordítás eredménye, vö. *katto|haikara* 'gólya' (*katto* 'tető' + *haikara* 'gém') (Sammallahti 1989: 208b), de az utótagban a sv. *häger* 'Ardea cinerea; szürke gém' is felismerhető.

4.3.3. Összetett szó ~ összetett szó

24) 1895: *idja|loddi* 'Aegolius funereus; gatyáskuvik' ~ 2019: *cihce|skuolfi* 'Glaucidium passerinum; európai törpekuvik' (3Móz. 11:17)

É. számi 1895 ...*ja igjalodde ja skarffa ja lidno...*

É. számi 2019 ...*cihceskuolfi, skárfa ja lidnu...*

magyar ...*a kuvik, a kárókatona és az uhu...*

Az *idja|loddi* (régii helyesírás szerint *igjalodde*) összetett szó: *igja* 'éjszaka' + *loddi* 'madár'. A *cihce|skuolfi* összetett szó: *cihci* 'kismadár' és *skuolfi* 'hóbagoly' (ld. 11. szócikk). Ez a szerkezet a finn és skandináv formák mintájára jött létre, vö. no. *sporveugle*, sv. *sparvuggla*, fi. *varpuspöllö* < *spor*, *sparv*, *varpus* 'veréb' + *eugle*, *uggla*, *pöllö* 'bagoly'. A harmadik madárnév a *lidnu* 'Bubo bubo; uhu'.

25) 1895: *várre|vuonccis* 'Alectoris chukar; csukár' ~ 2019: *vuokta|loddi* 'Upupa epops; búbos banka' (3Móz. 11:19)

É. számi 1895 ...*ja stoarkka ja haikara su šlajaidesguim ja varrevuonces ja girdde-sapan*

É. számi 2019 ...*gáhttoháigir ja eará háigirat, vuoktaloddi ja náhkkesoadjá.*

magyar ...*a gólya és a gémfélék, a búbos banka és a denevér.*

A *várre|vuonccis* összetett szó: *varri* 'hegy' + *vuoncca* 'házi tyúk'. Valószínűleg tükörfordítás lehet, vö. fi. *vuoripyy* (< *vuori* 'hegy' + *pyy* 'Tetrastes bonasia; császármadár'), no. *berghøne*, sv. *berghöna* (< *berg* 'hegy' + *høne*, *höna* 'tyúk'), ezek pontos jelentése: 'Alectoris chukar; csukár'. A *vuokta|loddi* szintén összetett szó: *vuokta* 'haj' + *loddi* 'madár'. Talán tükörfordítás a norvégból vagy a svédéből, vö. no. *hærfugl*, sv. *härfågel* 'búbos banka' (szó szerint: 'haj + madár').

4.4. Az új fordításban nem szereplő szó

26) 1895: *guorga* 'Grus grus; daru' (Jer. 08:07) ~ 2019: Ø

É. számi 1895 *Vela stoarkka gealme vuolde dovdda sumærre-aigides, ja turtelduvva ja beskuš ja guorgga vuttivalddek aige, goas si galggek boattet; mutto mu almug i dovda Hærra laga.*

É. számi 2019 *Velá almmi háigirge dovda mearreáiggis, turtelduvvá ja spálfu máhttet boahitit go lea áigi, muhto mu álbmot ii dovdda Hearrá lága.*
magyar *Még a gólya is, az égen, tudja költözése idejét, a gerlice, a fecske és a daru is vigyáz, mikor kell megjönnie, csak az én népem nem ismeri az Úr törvényét.*

Finn-volgai vagy talán uráli eredetű szó: vö. fi. *kurki*, é. *kurg*, mDE *kargo* 'daru' < FV **karke*, a szó már ebben a korban is hangutánzó lehetett (UEW 128, Bogár 2009: 98). Az SSA felhívja a figyelmet arra, hogy több, egymással nem érintkező nyelvben is hasonló alakú a 'daru' jelentésű szó: vö. akkád *kurkū*, arámi *kurkajā*, tunguz *karav* (SSA 1: 448). A 2019-es verzióban a fordítók ezt a madárfajt kihagyták a felsorolásból.

5. A számi madármegnevezések szerkezeti elemzése

Az északi számi madármegnevezések szerkezetük alapján két csoportra oszthatók, az egyszerű és az összetett szavak csoportjára. A két csoportot megvizsgálva az alábbiak figyelhetők meg:

a) Egyszerű madármegnevezések (20). Ezek között vannak finnugor eredetűek (pl. *gáranas*, *goaskin*, *guorga*) és jövevényszavak (pl. *duvvá*, *fállí*, *gribba*) egyaránt. Nagy számban vannak közöttük hangutánzó eredetűek, pl. *beškkoš*, *čiekčá*, *cizaš*. Az etimológiai besorolást néhol nehezítheti a szó hangutánzó volta vagy kis elterjedtségi szintje (Bogár 2009: 208).

b) Összetett madármegnevezések (15). Az összetett nevek túlnyomó többsége jelzős szerkezet. Az utótag vagy a) az általános értelmű *loddi* 'madár' (*idja|loddi*, *po|loddi*, *váktil|loddi*, *vuokta|loddi*), vagy b) már meglévő fajból új faj jön létre, pl. *čuonjáráhto|goaskin*, *eanam|goaskin*, *mearra|goaskin*, *skávžaráhto|goaskin*, *bealdo|vuonccis*, *várre|vuonccis*, *beallje|loadgu*, *cihce|skuolfi*, *gáhtto|háigir*, *turtel|duvvá*.

A jelző utalhat:

a) a madár egyik jellegzetes testrészére: *beallji* 'fűl' > *beallje|loadgu* 'erdei fülesbagoly', *vuokta* 'haj' > *vuokta|loddi* 'búbos banka', *skávžá* 'szakáll' > *skávžá|ráhtogoaskin* 'szakállas keselyű';

- b) a madár élőhelyére, illetve egyéb helyekre, ahol gyakran feltűnik: *bealdu* 'mező' > *bealdo|vuonccis* 'haris', *gáhttu* 'tető' > *gáhtto|háigir* 'fehér gólya', *mearra* 'tenger' > *mearra|goaskin* 'rétisas' (vizes élőhely közelében fészkel);
- c) a madár életmódjára: *idja* 'éjszaka' > *idja|loddi* 'gatyáskuvik';
- d) a madár táplálékára: *ráhtu* 'dög' > *čuonjá||ráhtu|goaskin* 'fakó keselyű', *skávžá||ráhtu|goaskin* 'szakállas saskeselyű'.

6. Az új fordításban szereplő korrekciók

1) A régi fordításban összetett szó szerepelt, ezt az új verzióban egyszerű szóra cserélték (2): *eanamgoaskin* '(szirti)sas' helyett *goaskin* 'ua.', *struhccaloddi* 'strucc' helyett *struhcca* 'ua.'

2) Egyszerű szó ~ összetett szó (3): *njukča* 'bütykös hattyú' helyett *bealljeloadžu* 'erdei fülesbagoly', *stoarkka* 'fehér gólya' helyett *gáhttoháigir* 'fehér gólya', *čiekčá* 'halászsas' helyett *skávžaráhtgoaskin* 'szakállas saskeselyű'.

3) Az egyszerű szó helyett egy másik egyszerű szó áll az új fordításban (4): *beškkoš* '(molnár)fecske' helyett *spálfu* 'ua.', *gribba* 'keselyű' helyett *čiekčá* 'halászsas', *hapig* 'súlyom' helyett *fállu* 'ua.', *fállu* 'súlyom' helyett *hávka* 'héja'.

4) A régi összetett szó helyén szintén összetett szó áll, de teljesen más összetételi tagokkal (3): *idjaloddi* 'gatyás kuvik' helyett *cihceskuolfi* 'európai törpekuvik', *mearragoaskin* 'rétisas' helyett *čuonjáráhtgoaskin* 'fakó keselyű', *várrevuonccis* 'hegyi tyúk' helyett *vuoktaloddi* 'búbos banka'.

5) A régi fordításban szereplő *guorga* 'daru' szó helyett semmilyen más madárnév nem szerepel az új fordításban, egyszerűen kihagyták a fordítók.

13 esetben a két fordításban ugyanazokat a szavakat használták a fordítók: *cizáš* 'lappföldi sármány', *duvvá* 'házigalamb', *fállu* 'súlyom', *gáranas* 'holló', *háigir* 'szürke gém', *pelikána* 'pelikán', *skárfa* 'kárókatona', *skávli* 'viharsirály', *skuolfi* 'hóbagoly' (9 egyszerű szó); *bealdovuonccis* 'haris', *poloddi* 'páva', *turtelduvvá* 'vadgerle', *váktiloddi* 'fürj' (4 összetett szó).

7. Összefoglalás

A Bibliában szereplő madarak megnevezésének többsége skandináv vagy finn jövevényszó (*beškkoš* 'fecske', *duvvá* 'házigalamb', *fállu* 'súlyom', *gáranas* 'holló', *háigir* 'szürke gém', *hávka* 'héja'; *pelikána* 'pelikán', *skárfa* 'kárókatona', *skávli* 'viharsirály', *skuolfi* 'hóbagoly', *struhcca* 'strucc'), illetve teljes vagy részleges tükörfordítás eredménye (*bealdo|vuonccis* 'haris', *beallje|loadžu* 'erdei fülesbagoly', *cihce|skuolfi* 'európai törpekuvik', *čuonjá|*

ráhto|goaskin 'fakó keselyű', *gáhtto|háigir* 'fehér gólya', *mearra|goaskin* 'rétisas', *po|lodd* 'páva', *skávžá|ráhto|goaskin* 'szakállas saskeselyű', *turtel|duvvá* 'vadgerle', *váktill|lodd* 'fürj', *várre|vuonccis* 'hegyi tyúk', *vuokta|lodd* 'búbos banka'), ezek főleg skandináv, ill. néhány esetben finn mintát követnek. A finnugor/uráli eredetű madárnevek (*čiekčá* 'halászsas', *goaskin* '(szirti)sas', *guorga* 'daru', *njukča* 'hattyú') közül a *guorga* teljesen eltűnt, a *njukča* esetén pedig madártani pontosítás történt az új fordításban, ezért helyette már a 'fülesbagoly' jelentésű *beallje|loadgu* szerepel. A korábbi fordításban szereplő egyetlen belső keletkezésű szó (*idja|lodd* 'gatyáskuvik') helyett is a finn vagy skandináv mintájú összetétel, a *cihce|skuolfi* 'európai törpekuvik' szó áll.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy nincsenek jellegzetes változtatási irányok, sokkal inkább a Bibliában szereplő madarak faji/rendszertani revidálásáról van szó. Ezek egyértelműen a skandináv, illetve a finn megfelelők alapján történtek. Ez nem meglepő, hiszen a skandináv és finn bibliatársaságok koordinálták az új északi számi Biblia fordítási munkálatait. Feltűnő viszont, hogy számos esetben mégsem az új fordításhoz felhasznált norvég (1985), svéd (2000) és finn (1992) bibliafordítások madárneveiből indultak ki, hanem a tényleges fajt jelölő szótári jelentésekből. Például a Mózes 3. könyvének 11:18 részében szereplő *beallje|loadgu* 'Asio otus; erdei fülesbagoly' tükörfordítása a fi. *sarvil|pöllö*, sv. *horn|uggla*, no. *horn|ugle* 'szarv + bagoly' formáknak, ám az adott bibliai idézetben a skandináv és finn bibliákban más bagolyfajokat jelölő alakok szerepelnek, vö. no. *slør|ugle* 'Tyto alba; gyöngybagoly', sv. *minerva|uggla* 'Athene noctua; kuvik', fi. *torni|pöllö* 'Tyto alba; gyöngybagoly'.

Irodalom

- AIKIO, ANTE 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. *Suomalais-Ugrilainen Seuran Toimituksia* 266: 63–117. https://www.sgr.fi/sust/sust266/sust266_aikio.pdf
- BOGÁR EDIT 2009: A lapp (számi) madárnevek (nyelvészeti elemzés). PhD-disszertáció, Debreceni Egyetem, Debrecen. [Kézirat.]
- BUTBUL, SAGIT 2010: The rendering of bird names in early Judeo-Arabic biblical translations. *Aleph* 10/1: 10–42. <https://www.jstor.org/stable/10.2979/ale.2010.10.1.10>
- DEYSEL, LESLEY CLAIRE FRANCES 2017: Animal names and categorisation in the Hebrew Bible: a textual and cognitive approach. Thesis. University of Pretoria, Pretoria.
- FALK NÓRA 2013: A réntartás és terminológiája az északi lappban. PhD-disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba. [Kézirat.]

- FRIIS, JEAN ANDREAS 1887: Ordbog over det lappiske Sprog med latinsk og norsk Forklaring samt en Oversigt over Sprogets Grammatik. Christiania.
- KAHN, LILY – VALIJÄRVI, RIITTA-LIISA 2019: The translation of Hebrew flora and fauna terminology in North Sámi and West Greenlandic fin de siècle Bibles. *The Bible Translator* 70/2: 125–144.
- KELEMEN IVETT 2019: A Biblia számi nyelveken. Az északi számi bibliafordítás története. In: Puszta János (szerk.), *A Biblia finnugor nyelveken*. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest, 2019. 51–62.
- KISS JENŐ 1984: Magyar madárnevek. Az európai madarak elnevezései. *Nyelvészeti tanulmányok* 28. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KLAUDY KINGA 1994: A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral. Scholastica, Budapest.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. MSFOu. 200. Helsinki.
- QVIGSTAD, J. K. 1893: *Nordische Lehnwörter im Lappischen*. Grødahl & Søn, Christiania.
- REITZ, E. J. – WING, E. S. 2008: *Zooarchaeology*, second edition. Cambridge Manuals in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.
- RUZSICKY ÉVA 2003: A bibliafordítás néhány kérdése. *Fordítástudomány* V/1: 5–18.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1989: *Sámi–suoma sátnegirji*. Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy., Ohcejohka.
- SSA = ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.): *Suomen sanojen alkuperä* 1–3. SKS, Helsinki, 1992–2000.
- UEW = RÉDEI, KÁROLY (red.): *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988–1991.
- VEST-AIKIO, ANJA – AIKIO, JOUNI – AIKIO, ESKO 1997: *Lottit luonddus*. Davvi girji, Kárášjohka.

*

The translations of the bird names in the Northern Saami Bibles

The difficulties of the animal names translations are usually due to geographical and climatic differences and different fauna. Compared to the Middle Eastern animal world that appears in the Bible, significantly different animals live in the northern regions. In my research, I examine a clearly distinguishable semantic group – even within the names of animals – the names of birds, appearing in Bible translations in the Northern Saami language. In my study, I compare two translations. One is the complete Bible translation published in 1895 and the other translation is the new, complete Bible published in 2019, which was published as a result of the joint work of the Norwegian, Swedish and Finnish Bible societies. During my research, I

am looking for the answer to what translation methods can be observed in Northern Saami bird names (especially in the names of non-native birds) and whether there is a difference in the translation of the names of birds if we approach the question from a historical point of view.

Keywords: Bible translations, Northern Saami, Bird names

BETTINA SZALÓCZY